

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

До 25-річчя
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ (1991-2019 РОКИ)

Навчальний посібник

Харків «Майдан» 2019

УДК 94(477)"1991/2019"
I-90

Рецензенти:

доктор юридичних наук,
професор **Гавриленко Олександр Анатолійович**;
доктор юридичних наук,
професор **Кириченко Володимир Євгенійович**;
доктор юридичних наук,
професор **Холод Юрій Анатолійович**.

I-90 **Історія держави та права України (1991-2019 роки): Навчальний посібник / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. 344 с.**
ISBN 978-966-372-758-5.

В навчальному посібнику «Історія держави та права України» (1991-2019 роки) висвітлені особливості побудови та розвитку української державності в роки незалежності. Внутрішня структура посібника надає можливість курсантам та студентам швидко і зручно опанувати питання, що розкривають особливості історичного розвитку України, як держави, в сучасний період.

Навчальний посібник є актуальним та вчасним, з огляду на те, що він підготовлений до 25-річчя Харківського національного університету внутрішніх справ, який є навчально-науковою установою, що створена у результаті проголошення незалежності України.

УДК 94(477)"1991/2019"

ЗМІСТ

Список скорочень	5
Передмова (Бандурка О.М.)	8

Розділ I. ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕБУДОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЇЇ В УКРАЇНІ (Греченко В.А.)	11
1.1. Мета і цілі перебудови	11
1.2. Чорнобильська аварія як фактор зростання соціальної напруженості	22
1.3. Гласність в процесах перебудови: позитивні та негативні наслідки	25
1.4. Демократизація влади і суспільство	34
1.5. Багатопартійність в Україні як наслідок перебудови	47
Контрольні питання	53
Рекомендована література	54

Розділ II. ЗАКОНОДАВСТВО УРСР В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ (Сапейко Л.В., Логвиненко І.А.)	55
2.1. Зміни до Конституцій СРСР та УРСР	55
2.2. Законодавство економічного спрямування	60
2.3. Законодавство про трудову діяльність	65
2.4. Адміністративне законодавство в умовах економічної кризи	69
2.5. Цивільне законодавство часів перебудови	74
2.6. Кримінальне законодавство УРСР	79
Контрольні питання	83
Рекомендована література	84

Розділ III. ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	86
3.1. Шлях до незалежності (Бандурка О.М.)	86
3.2. Становлення незалежності держави (Загуменна Ю.О.)	100
3.3. Правонаступництво України за міжнародними договорами Союзу РСР (Войціховський А.В., Бакумов О.С.)	108
3.4. Державна символіка України (Логвиненко Є.С.)	116

Контрольні питання	122
Рекомендована література	122
Розділ IV. УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА	127
4.1. Основний Закон України – Конституція України (<i>Бандурка О.М.</i>)	127
4.2. Державний лад України (<i>Загуменна Ю.О.</i>)	135
4.3. Законодавча влада (<i>Загуменна Ю.О.</i>)	139
4.4. Президент України – глава держави (<i>Загуменна Ю. О.</i>)	156
4.5. Органи виконавчої влади (<i>Загуменна Ю. О.</i>)	161
4.6. Місцеве самоврядування в Україні (<i>Лазарев В.В., Невзоров І.Л.</i>)	169
4.7. Становлення судової системи (<i>Юшкевич О.Г.</i>)	178
4.8. Правоохоронні та правозахисні органи України (<i>Загуменна Ю. О.</i>)	186
Контрольні питання	215
Рекомендована література	216
Розділ V. РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	222
5.1. Джерела та основні риси права України (<i>Каленіченко Л.І., Слинько Д.В.</i>)	222
5.2. Реформування правової системи України (<i>Каленіченко Л.І., Слинько Д.В.</i>)	235
5.3. Реформування місцевого самоврядування (<i>Лазарев В.В., Невзоров І.Л.</i>)	257
5.4. Реформування судової системи (<i>Юшкевич О. Г.</i>)	268
5.5. Європейський вибір України та демократизація інституцій державної влади (<i>Бурдін М.Ю., Дедурін Г.Г.</i>)	279
Контрольні питання	289
Рекомендована література	291
Розділ VI. УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (<i>Войціховський А.В., Бакумов О.С.</i>)	296
6.1. Міжнародна правосуб'єктність держави: поняття, основні елементи	296
6.2. Міжнародне визнання України	298
6.3. Україна в міжнародних організаціях	307
Контрольні питання	322
Рекомендована література	323
Глосарій понять і термінів	327
Рекомендована література до теми «Історія держави і права України: 1991-2019 рр.»	339

3.3. Правонаступництво України за міжнародними договорами Союзу РСР (*Войцїховський А.В., Бакумов О.С.*)

Під терміном «**правонаступництво**» як правову категорію розуміють перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта до іншого в установлених правом випадках і відповідно до міжнародно-правових приписів.

Іншими словами, правонаступництво держав виникає у тому разі, якщо відбувається остаточна і безповоротна заміна суверенітету однієї держави над тією або іншою територією суверенітетом іншої держави. Тобто міжнародне право пов'язує правонаступництво лише зі зміною території.

Але не лише держава, а й об'єднання держав, що володіє міжнародною правосуб'єктністю, може отримати або втратити яку-небудь територію.

Особливого значення питання правонаступництва набувають при виникненні нових незалежних держав у результаті:

- національно-визвольної боротьби;
- повного роз'єднання існуючої держави;
- відокремлення частини держави;
- злиття існуючих держав і т. п.

Отже, у міжнародному праві виділяють такі підстави правонаступництва:

- при об'єднанні існуючих держав;
- при поділі держав;
- при відокремленні частини держави;
- при переході частини території держави до іншої держави;
- при повному зникненні (ліквідації) однієї держави як суб'єкта міжнародного права і виникненні на її місці інших держав (наприклад, у 1949 р. виникли ФРН і НДР замість Німеччини; у 1991 р. при розпаді Союзу РСР виникли нові незалежні держави, у тому числі Україна).

Правонаступництво держав – це така сфера міжнародних відносин, у якій багато прогалин і спірних ситуацій.

Це пояснюється двозначністю практики держав, що часом ґрунтується на спеціальних угодах і різних нормах, що існують незалежно від категорії правонаступництва держав. Фактично до 70-80-х років ХХ ст. у цій галузі не існувало сталих правових норм.

Правонаступництво держав має для нових держав конкретні практичні наслідки, за яких заново вирішуються такі важливі питання, як перегляд міжнародних договорів, їх денонсація; членство у міжнародних організаціях, правонаступництво власності тощо.

У сучасному міжнародному праві основні питання правонаступництва держав урегульовані двома міжнародними багатосторонніми конвенціями:

– Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.;

– Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р.

У багатьох випадках виникає потреба укладення спеціальних угод між суб'єктом-попередником і суб'єктом-спадкоємцем. Особливо це стосується питань громадянства та інших, що не врегульовані цими конвенціями.

Наприклад, в Угоді про створення Співдружності Незалежних Держав, укладеній 8 грудня 1991 р. у м. Мінськ (Білорусія) представниками Республіки Білорусь, Російської Федерації й України як засновниками Союзу РСР, що підписали Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) 1922 р., констатується, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітичної реальності припиняє своє існування». У ст. 12 Угоди зазначається, що Білорусь, Росія й Україна «гарантують виконання міжнародних зобов'язань, що впливають для них із договорів і угод колишнього Союзу РСР».

Відповідно до положень Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. у м. Москва (Росія) 6 липня 1992 р. було підписано Меморандум про

взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес. Меморандум підписали Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Україна, які виходили з визнання ролі міжнародних договорів колишнього Союзу РСР у справі стабілізації й подальшого розвитку відносин з іншими державами, а також потреби визначити загальний підхід до розв'язання проблеми правонаступництва стосовно договорів.

У підсумку держави-спадкоємиці дійшли взаєморозуміння з таких питань:

1. Практично всі багатосторонні міжнародні договори колишнього Союзу РСР представляють спільний інтерес для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Питання про участь у цих договорах вирішується відповідно до принципів і норм міжнародного права кожною державою самостійно, залежно від специфіки конкретного випадку, характеру і змісту того чи іншого договору.

2. Існує низка двосторонніх міжнародних договорів колишнього Союзу РСР, що стосуються інтересів двох і більше (але не всіх) держав Співдружності. Ці договори вимагають прийняття рішень або дій з боку тих держав, до яких ці договори застосовано.

3. Низка двосторонніх міжнародних договорів стосується усіх держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Це, наприклад, міжнародні договори про кордони та їх режим. Такі договори відповідно до міжнародного права мають залишатися чинними.

4. При виникненні будь-яких питань, пов'язаних з правонаступництвом щодо договорів колишнього Союзу РСР, проводитимуться консультації між зацікавленими державами.

Викладений у вказаному Меморандумі загальний підхід до розв'язання проблеми правонаступництва на території колишнього Союзу РСР не виключає можливості кожної

із зацікавлених держав самостійно приймати рішення про свою участь у тих чи інших договорах відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Правонаступництво в частині державної власності, державних архівів і державних боргів у сучасному міжнародному праві регламентується Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р. Норми цієї Конвенції не поширюються на права та обов'язки юридичних і фізичних осіб.

Державна власність колишньої держави визначається як майно, права й інтереси, що на момент правонаступництва держав належали державі-попередниці відповідно до її внутрішнього права. Важливим положенням Конвенції є те, що перехід державної власності держави-попередниці до держави-спадкоємиці відбувається без компенсації (ст. 11).

Конвенція передбачає регулювання передачі державної власності шляхом укладення угод між державою-попередницею і державою-спадкоємицею. За відсутності такої угоди Конвенція пропонує передачу правонаступнику як нерухомої, так і рухомої державної власності держави-попередниці, пов'язаної з діяльністю держави-попередниці відносно території, що є об'єктом правонаступництва держав (ст. 14).

Такі ж правила правонаступництва були застосовані пострадянськими державами з 1991 р. Визначено, що держави-учасниці Співдружності Незалежних Держав є правонаступницями прав і зобов'язань колишнього Союзу РСР. Практичне виконання таких рішень показало, що найбільш ефективний шлях реалізації правонаступництва щодо державної власності – це укладення двосторонніх міжнародних договорів про правонаступництво, які дають змогу врахувати специфіку кожного випадку.

У Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р. під «державними архівами держави-

попередниці» розуміється сукупність документів будь-якої давності і будь-якого типу, виготовлених у ході її діяльності, що на момент правонаступництва держав належали державі-попередниці відповідно до її внутрішнього права і зберігалися нею безпосередньо або під її контролем як архіви для різних цілей (ст. 20).

Як і у випадку державної власності, перехід державних архівів держави-попередниці призводить до припинення прав цієї держави і виникнення прав держави-спадкоємиці на державні архіви, що їй перейшли. Перехід державних архівів від держави-попередниці до держави-спадкоємиці здійснюється без компенсації (ст. 23).

Істотним є закріплений у Конвенції принцип зберігання цілісності державних архівних фондів держави-попередниці (ст. 25), що взятий за основу Угоди про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР 1992 р.

Положення частини V Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. регулюють проблемні питання правонаступництва держав щодо державних боргів – будь-якого фінансового зобов'язання держави-попередниці перед іншою державою, міжнародною організацією або будь-яким іншим суб'єктом міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права (ст. 33).

Проблема правонаступництва щодо державних боргів є однією з найбільш складних і гострих. Поза сферою правового регулювання залишається багато інших видів фінансових зобов'язань держав, а також борги держави перед фізичними і юридичними особами за кордоном і на території держави. У даному випадку визнається загальне правило про те, що борг держави-попередниці переходить до спадкоємця у справедливій частці, яка визначається на основі обліку майна, прав та інтересів. Особливий режим встановлений лише для нової незалежної держави. Ніякий державний борг держави-попередниці не переходить до неї, якщо договір не передбачає інакше (ст. 38).

Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР 1991 р., підписаний усіма колишніми союзними республіками, є основним документом, що регулює вказану сферу правонаступництва. Сторони Договору взяли на себе «зобов'язання брати участь у погашенні і нести витрати по обслуговуванню державного зовнішнього боргу СРСР» (ст. 3).

Сторони Договору погодились на те, що частки суб'єктів колишнього Союзу РСР у загальній сумі боргу й активах були визначені на основі єдиного агрегованого показника. При цьому, найбільшу частину становили показники Росії (61,34%), а найменшу – Естонії (0,62%). Частка України становила 16,37%.

Поряд з міжнародними багатосторонніми договорами велику роль у питаннях щодо регулювання правонаступництва відіграють й двосторонні міжнародні договори. Так, за Угодою між Україною і Російською Федерацією про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності 1993 р., кожна Сторона визнає права власності іншої Сторони, її громадян і юридичних осіб по відношенню до розташованих на її території підприємств, установ, організацій та інших об'єктів (ст. 2); має право продати, обміняти, передати в заставу, здати в оренду, передати безкоштовно або на договірних засадах свою власність іншій Стороні, її фізичним і юридичним особам (ст. 5).

Також у двосторонньому порядку Угодою між Україною і Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу та активів колишнього Союзу РСР 1994 р. передбачалося, що Україна передає, а Російська Федерація бере на себе зобов'язання по виплаті частки України у зовнішньому державному борзі колишньою Союзом РСР за станом на 1 грудня 1991 р. (ст. 3).

Для вирішення проблем правонаступництва і на основі Меморандуму про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які

представляють взаємний інтерес 1992 р., Радою глав-держав Співдружності Незалежних держав 20 березня 1992 р. була створена Комісія з правонаступництва щодо договорів, які представляють взаємний інтерес, державної власності, боргів, активів колишнього Союзу РСР. Комісією було підготовлено багато міжнародних угод між державами колишнього Союзу РСР (наприклад, Угода держав-учасниць СНД про власність колишнього СРСР 1991 р., Угода про розподіл усієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном 1992 р., Декларація глав держав-учасниць СНД про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини і основних свобод 1993 р. тощо). Україна стала учасницею більшості з цих міжнародних договорів.

У липні 1992 р. між Україною, Вірменією, Білорусь, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Російською Федерацією, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном була підписана Угода про розподіл усієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном 1992 р. Предметом Угоди була вся рухома і нерухома власність та інвестиції за межами території Союзу РСР, що знаходилася у володінні, користуванні і розпорядженні Союзу РСР, його органів або інших структур, під його контролем або юрисдикцією. Під власністю, зокрема, розумілася: нерухомість, що використовувалася дипломатичними і консульськими представництвами Союзу РСР; інфраструктура Союзу РСР за кордоном і прибуток від їхньої експлуатації; власність Союзу РСР і прибуток від діяльності юридичних осіб, що знаходилися під юрисдикцією Союзу РСР; прибуток від виконання робіт із міжнародних угод Союзу РСР та ін.

У цей же день 1992 р. між тими ж суб'єктами за участю України була підписана Угода про правонаступництво стосовно державних архівів колишнього Союзу РСР. Загальним принципом цієї Угоди стало проголошення цілісності архівних фондів колишньої Російської імперії і Союзу РСР (ст. 1). Угодою передбачався перехід під юрисдикцію держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав держав-

них архівів та інших архівів союзного рівня, включаючи державні галузеві архівні фонди колишнього Союзу РСР, що знаходяться на їх території (ст. 2). Сторони даної Угоди мають право на повернення тих фондів, що утворилися на їх території й у різний час опинилися за їхніми межами (ст. 3). Крім того, передбачена можливість використання державами-учасницями на основі укладання спеціальних двосторонніх угод архівів, що знаходяться в розпорядженні будь-якого учасника, шляхом доступу до них або отримання копій (ст. 4).

Впродовж 1992-1994 років були укладені двосторонні міжнародні договори між Україною, з одного боку, і Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Молдовою, Російською Федерацією, Таджикистаном, Узбекистаном – з іншого, про врегулювання питань правонаступництва стосовно зовнішнього державного боргу й активів колишнього Союзу РСР. Однак, як свідчить практика, чимало аспектів правонаступництва після розпаду Союзу РСР так і залишились невіршеними.

Україна притримується принципу *Континуїтету держави*, який полягає в тому, що держава як суб'єкт міжнародного права, незважаючи на зміни, пов'язані з її системою органів влади, назвою чи конституційним устроєм, залишається суб'єктом міжнародного права. Іншими словами, континуїтет держави має за мету продовження існування (безперервності) держави як суб'єкта міжнародного права, збереження (безперервності) її ідентичності та міжнародних державних зобов'язань.

Саме в безперервності полягає відмінність зазначеного поняття від правонаступництва, коли одна держава бере на себе міжнародні права та зобов'язання іншої. Принцип континуїтету спрацьовує в разі кардинальних політичних змін у державі – революція і зміна державного режиму, розпад держави.

По відношенню до України, скасування назви «Українська Радянська Соціалістична Республіка», а також

конституційні зміни, що відбулися після розпаду Союзу РСР 1991 р. не зменшили обсяг її міжнародної правосуб'єктності. Про це свідчать Акт проголошення незалежності України 1991 р., Закони України «Про правонаступництво України» 1991 р., «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991 р. (закони втратили чинність на підставі Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 р.).

Відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» 1991 р. Українська держава підтверджувала свої зобов'язання за міжнародними договорами, що були укладені Українською РСР до проголошення незалежності України (ст. 6) і проголошувала себе правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки (ст. 7).

Державним кордоном України став її державний кордон у складі Союзу РСР станом на 16 липня 1990 р. Україна не несе зобов'язань за кредитними договорами та угодами Союзу РСР, укладеними після 1 липня 1991 р. без згоди України.

3.4. Державна символіка України (Логвиненко Є.С.)

Україна як будь-яка суверенна країна має власні державні символи. Державні символи – це закріплені законодавством країни знаки, зображення, предмети чи звукові композиції, які у стислій формі виражають національну сутність держави, її історію та культурну самобутність. Державними символами України є герб, прапор, гімн.

Українська національна традиція символічного зображення світу формувалася протягом багатьох віків і належить, на думку науковців, до найвиразніших та наймістотніших символічних систем людства, де жовтий і синій

Розділ VI

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

(Войціховський А.В., Бакумов О.С.)

6.1. Міжнародна правосуб'єктність держави: поняття, основні елементи

Змістовне визначення терміну «міжнародна правосуб'єктність» держави у нормативно-правових документах не розкривається. У науці міжнародного права існують лише теоретичні конструкції, що характеризують юридичну природу, підстави та межі міжнародної правосуб'єктності.

У загальному плані *міжнародну правосуб'єктність* держави можна визначити як юридичну здатність бути суб'єктом міжнародного права. Зміст міжнародної правосуб'єктності утворюють основні права та обов'язки такого суб'єкта, що впливають з міжнародно-правових норм.

У різні періоди розвитку суспільства змінювалися домінуючі критерії міжнародної правосуб'єктності: у минулому вважалося, що одним з важливих елементів є можливість оголошення і ведення війни проти іншого суб'єкта міжнародного права. Тепер – це здатність мати права та обов'язки, здатність їх здійснювати, реальним відбиттям чого є можливість бути учасником у міжнародних договорах на рівних правах з іншими державами.

Міжнародна правосуб'єктність держави складається з наступних елементів:

- 1) міжнародна правоздатність;
- 2) міжнародна дієздатність;
- 3) міжнародна деліктоздатність;
- 4) участь у міжнародній нормотворчості.

Міжнародна правоздатність передбачає здатність суб'єкта міжнародного права (держави) мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю держави володіють з моменту їх створення.

До поняття *міжнародної дієздатності* входить самостійне здійснення суб'єктом міжнародного права (державою) своїх прав і обов'язків.

Міжнародна деліктоздатність суб'єкта міжнародного права (держави) означає здатність нести юридичну відповідальність за вчинені міжнародні правопорушення.

Важливо вказати на те, що держави є єдиними суверенними суб'єктами міжнародного права, оскільки міжнародна правосуб'єктність властива їм у силу самого факту їхнього існування.

Держави відіграють основну роль на міжнародній арені не лише через те, що вони мають територію, населення, апарат влади і управління (публічна влада), але і тому, що мають суверенітет, який робить їх юридично рівними між собою при взаємовідносинах на міжнародній арені.

Державний суверенітет означає повну самостійність і незалежність держави у вирішенні питань внутрішнього і зовнішнього життя. До елементів суверенітету держави відносяться:

а) територіальна цілісність, яка вказує на те, що ніхто не вправі змінити територію держави без згоди на те її вищих органів державної влади або її народу;

б) територіальне верховенство, що свідчить про те, що на території держави діють закони лише тієї держави;

в) нероздільність державної влади, що включає визнання всіма гілками влади верховенства законодавчої влади, що формує систему органів держави і визначає їхні повноваження;

г) незалежність державної влади як усередині держави від будь-яких фізичних і юридичних осіб, так і зовні, на міжнародній арені від інших держав і міжнародних організацій.

Основні права й обов'язки держави як суб'єкта міжнародного права перебувають у нерозривній єдності і витікають з основних принципів сучасного міжнародного права. Серед найважливіших прав виділяють право на самовизначення; право на політичну й економічну незалежність; право на недоторканність своєї території і вільне використання в національних інтересах своїх природних багатств і ресурсів; право на рівність з іншими суб'єктами міжнародного права тощо. Їм відповідають обов'язки: проявляти терпимість і існувати у мирі одна з одною; не втручатися у внутрішні справи держави; поважати системи і форми правління, обрані іншими народами; відмова від нав'язування будь-якому народові певної форми організації чи управління тощо.

6.2. Міжнародне визнання України

Як говорили стародавні греки – «*panta rhei*», у світі все змінюється. Це твердження повністю стосується і держав. Так, одні держави з об'єктивних і суб'єктивних причин припинили своє існування (наприклад, Німецька Демократична Республіка (НДР), Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Соціалістична Федеративна Республіка Югославії (СФРЮ), Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧСР), інші з'явилися на політичній карті світу (Україна, Білорусь, Росія, Словаччина, Хорватія, Чехія та інші). У зв'язку з цим держави, що вже існують, повинні вирішувати питання, як будувати свої відносини з новою державою. У міжнародно-правовій площині це означає необхідність визнання або не визнання новоствореної держави, а в деяких випадках і розв'язання проблеми правонаступництва.

Визнання як міжнародно-правовий інститут включає в себе, головним чином, звичаєво-правові норми, окремі аспекти визнання регламентуються міжнародними договорами зацікавлених держав і резолюціями міжнародних організацій. Інститут визнання до нині не кодифікований, хоча деякі кроки в цьому напрямку були зроблені. Так, у 1949 р. Комісія міжнародного права ООН включила питання про визнання держав і урядів у список, що підлягають першочергової кодифікації, однак ця проблема не отримала подальшого розв'язання.

У правовій науці склалися певні судження про значення визнання для нової держави, а в міжнародній практиці – різні правові підходи, що відображають ту чи іншу доктрину визнання.

Історично склалися дві *теорії визнання* – декларативна та конститутивна.

Декларативна теорія виходить з того, що держава є суб'єктом міжнародного права з моменту свого виникнення. Визнання не наділяє державу міжнародною правосуб'єктністю, а лише констатує таку правосуб'єктність і сприяє входження нової держави в систему міждержавних відносин.

Конститутивна теорія базується на протилежному постулаті, згідно з яким виникнення держави не рівнозначно виникненню суб'єкта міжнародного права; таким воно стає лише після отримання визнання від інших держав. Ця теорія ставила міжнародну правосуб'єктність держави в залежність від її визнання іншими державами. Невизнана держава перебувала як би поза міжнародного спілкування із-за неможливості реалізувати свої основні права і обов'язки, встановити стабільні міждержавні відносини.

З даної концепції виходив Паризький конгрес 1856 р., стверджуючи залежність появи держави на міжнародній арені від згоди провідних держав. Саме таким шляхом Туреччина на цьому конгресі була «допущена» до співпраці з європейськими країнами. Добре відома складна історія визнання Російської Радянської Федеративної Соціалістичної

Республіки (РРФСР) і згодом Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), що затяглося на довгі роки. Після створення Китайської Народної Республіки (КНР) в 1949 р. західні держави, у тому числі й США, багато років відмовлялися її визнавати.

Потрібно зауважити, що вказані теорії визнання не слід діаметрально протиставляти, як це відбувається на сьогодні. Потрібно розглядати їх як два абсолютно необхідних етапи процесу становлення нової держави. Спочатку, безумовно, необхідним є сам факт утворення нової держави внаслідок тих або інших внутрішніх процесів. На цій стадії вплив інших держав повинен бути мінімальним, щоб не порушувати основні принципи міжнародного права, які вже згадувались. Проте, і факт подальшого визнання є абсолютно необхідним, як друга потрібна та важлива стадія становлення міжнародної правосуб'єктності держави, оскільки, в сучасних умовах глобалізації держава не може бути ізольованою від міжнародного співтовариства.

Але навіть і за такого підходу усі проблеми розв'язані не будуть. По-перше, залишається не зрозумілим, якої кількості визнань необхідно для становлення правосуб'єктності новоствореної держави – одного десятка, усіх існуючих держав, чи це мають бути найбільш авторитетні держави. По-друге, все ж таки існує практика, коли держави можуть існувати і вступати в ті або інші відносини з іншими державами і без їх офіційного визнання. І все ж таки на сьогодні відсутні будь-які міжнародно-правові норми відносно часу, порядку, форми або способів визнання, а також рівня, на якому таке визнання може бути висловлено. Вирішення цих проблем виявляється можливим лише шляхом кодифікації інституту визнання, оскільки на сьогодні його утворюють, по суті, лише групи звичаєвих міжнародно-правових норм, які сформувались в наслідок накопичення певної практики. Проте, практика не завжди є єдиною, що і породжує вже названі проблеми, а також випадки подвійних стандартів, які застосовуються до різних держав за різних обставин.

Погляди сучасних юристів-міжнародників базуються на уявленні про те, що визнання нової держави є актом великої політичної важливості. Воно дає можливість новій державі ефективно реалізувати свою міжнародну правосуб'єктність. Визнана держава має можливість здійснювати свою правосуб'єктність, брати участь у міжнародних конференціях, міжнародних організаціях і бути учасником міжнародних договорів. Однак, встановлюючи норму про те, що членом ООН може бути лише держава, Статут ООН не вимагає, щоб цьому передувало визнання. Разом з тим, прийняття невизнаної держави в міжнародну організацію також не означає його визнання тими державами, які голосували за його прийняття, а лише підтверджує, що вона є суб'єктом міжнародного права з моменту свого виникнення.

Створивши державу, її визнання констатує наявність юридичного факту, пов'язаного з появою нової держави на міжнародній арені. Визнання дозволяє державі найповніше користуватися своїми основними правами та нести основні обов'язки, брати участь у створенні та забезпеченні міжнародно-правових норм. Визнання держави відбувається на підставі основних принципів міжнародного права.

Міжнародна практика визнання держав виробила різні його обсяги. У зв'язку з цим існують дві **форми визнання**: юридична і фактична.

Юридичне визнання в свою чергу поділяється на *визнання «де-юре» (de-jure)* і *визнання «де-факто» (de-facto)*. І перше, і друге є офіційними визнаннями. Хоча «de-facto» іноді ще називають неповним визнанням, так як відносини між державами не доводяться до рівня дипломатичних відносин. Його, як правило, застосовують у випадках, коли є сумнів щодо подальшого існування визнаної держави. Такий вид визнання не оформляється юридично, а полягає у фактичному (неофіційному) налагодженні зносин. У випадку необхідності такий вид визнання може бути відкликано. Стосовно визнання «de-jure», то воно є повним і тягне встановлення офіційних дипломатичних та консульських

зносин, тобто встановлення стабільних політичних міждержавних відносин.

Від юридичного, офіційного визнання слід відрізняти *визнання фактичне, неофіційне*. Воно здійснюється у формі постійних або епізодичних контактів як на урядовому, так і на неурядовому рівнях. Варіантом фактичного визнання вважається визнання «ад хок» (*ad hoc*) (разове, на даний випадок). Як приклад можна навести ситуацію, що мала місце на початку 90-х років ХХ ст. під час війни в так званій Придністровській Молдавській республіці. Загалом, не визнаючи уряд цієї республіки, Молдова визнала її для того, щоб підписати угоду про обмін полоненими. Такий тип визнання не створює довготривалих наслідків і не тягне обов'язку вступити в дипломатичні чи інші зносини.

Визнання держави як суб'єкта міжнародного права одночасно означає і визнання його уряду. Якщо в акті, в якому оформляється визнання, йдеться про визнання уряду, то це означає і визнання держави. Разом з тим в міжнародній практиці може виникнути питання про визнання нового уряду у вже існуючій державі. Зазвичай, це обумовлено приходом до влади уряду неконституційним шляхом. Ця ситуація породила ряд юридичних доктрин. Так, у 1907 р. міністр закордонних справ Еквадору Тобар висунув доктрину про невизнання урядів, що прийшли до влади революційним шляхом.

У сучасних умовах визнання урядів, що прийшли до влади неконституційним шляхом, цілком можливо. Але при цьому враховуються такі обставини: діяльність нового уряду підтримується народом, відповідає його волі; уряд здійснює ефективну владу на території держави; встановлено демократичний політичний режим, гарантується дотримання основних прав і свобод людини; відсутність втручання у внутрішні справи держави при приході уряду до влади.

Проблема визнання може виникати стосовно національно-визвольного руху в особі його органів, а також щодо воюючої сторони.

Національно-визвольний рух заснований на реалізації міжнародного-правового принципу права народу (нації) на самовизначення. Народ, що піднімається на національно-визвольну боротьбу зацікавлений в зміцненні свого міжнародно-правового статусу з самого початку боротьби. У ході цієї боротьби він створює органи, що виступають від його імені. Визнання цих органів представляє собою констатацію міжнародної правосуб'єктності. Це полегшує реалізацію права на отримання допомоги як від держав, так і від міжнародних організацій і на здійснення інших основних прав. Прикладами цього були визнання Організації визволення Палестини в якості єдиного законного представника палестинського народу, а також Народної організації Південно-Західної Африки в якості представника народу Намібії (до завоювання незалежності).

Визнання органів опору отримало широке розповсюдження з боку держав антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни. Визнання органів опору, які створювалися на території держав, тимчасово захоплених Німеччиною та її союзниками, означало визнання влади, яка бореться проти окупантів. Одні органи влади, які організували цю боротьбу, перебували в еміграції (Французький Комітет національного визволення, Чехословацький Національний комітет та ін.), а інші – на окупованій території. Разом з визнанням органи народного опору отримували міжнародно-правовий статус, що означало поширення на них правил ведення війни, юридично обґрунтовував надання допомоги.

Зі здобуттям Україною незалежності та державного суверенітету, наша держава почала формувати власну зовнішню політику. На початку 90-х років минулого століття уряд України уклав із зарубіжними державами низку міжнародних договорів про співробітництво, які підтвердили міжнародне визнання Української держави.

Визнання української держави засвідчило, що міжнародне співтовариство розглядає незалежну Україну як

запоруку стабільності на теренах колишнього Союзу РСР і гарантію незворотності демократичних процесів у Східній Європі. Вагоме значення у визнанні незалежної України отримав той факт, що держава обрала цивілізований і мирний шлях побудови суверенної держави.

За перші роки незалежності Україну визнали понад 130 держав світу, а 106 держав налагодили з нею дипломатичні відносини. На сьогодні Україну як незалежну суверенну державу визнали 174 держави світу і 171 встановили дипломатичні відносини. Україна як член ООН приймає активну участь в міжнародній миротворчій діяльності.

З процесом визнання нашої держави поступово розбудовувалося й зовнішньополітичне відомство. Дипломатичний корпус в Україні налічує майже 2500 працівників, зокрема 1214 фахових дипломатів. В Україні розміщується понад 100 дипломатичних іноземних установ: посольства, відділення посольств, представництва міжнародних організацій, генеральні консульства, почесні консульства.

Від дня проголошення суверенності України розпочався марафон її міжнародного визнання. Першою офіційно визнала Україну Республіка Польща: Президент незалежної Польщі Лех Валенса 2 грудня 1991 р. надіслав Президенту України Леоніду Кравчуку вітання зі здобуттям незалежності. На декілька годин від Польщі відстала Канада. Хоча вона визнала Україну однією з перших, але різниця в часових поясах не надала змоги вручити офіційне визнання вчасно. А от Російській Федерації знадобилося більше часу, щоб оголосити про визнання незалежності України. Росія визнала нового південно-східного сусіда лише 5 грудня. До кінця 1991 р. **суверенітет української** держави визнали понад півсотні держав, у тому числі Угорщина, Латвія, Литва, Аргентина, Куба, Туреччина, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Ізраїль, США, Великобританія, Німеччина, Італія та ін.

Восени 1991 р. відбулися перші офіційні візити Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука до Франції,

США і Канади. Політичні діячі та громадськість цих держав були ознайомлені з політичною й економічною ситуацією в Україні, її перспективами як незалежної держави, вихідними принципами української зовнішньої політики. Одночасно було закладено фундамент для встановлення взаємовигідних ділових зв'язків між підприємницькими колами західних країн і представниками українського промислового й аграрного бізнесу.

Необхідно зазначити, що прагнучи до розширення контактів з новою Українською державою, західний світ не поспішав з офіційним визнанням її незалежності та встановленням з нею нормальних дипломатичних відносин, як це відбулося стосовно колишніх прибалтійських радянських республік. Це можна пояснити і небажанням зіпсувати відносини з керівництвом ще існуючого на той час Союзу РСР, і тим, що, на відміну від України, законність входження держав Балтії до Союзу РСР Захід ніколи не визнавав. Величезне значення мало також проведення у балтійських республіках плебісцитів, більшість учасників котрих проголосували за вихід зі складу Союзу РСР. Тому питання про незалежність України винесли на перший в українській історії всенародний референдум, який відбувся 1 грудня 1991 р. Саме народне волевиявлення поставило останню крапку в тривалому процесі становлення незалежної Української держави і продемонструвати всій світовій спільноті прагнення українців до самостійного економічного, політичного та духовного розвитку.

Широкому визнанню самостійної Української держави сприяли її виважена внутрішня політика, що ґрунтувалася на принципах демократії, гуманізму і забезпеченості прав і свобод людини, а також її миролюбні зовнішньополітичні кроки, спрямовані на зміцнення безпеки у світі й розвиток міжнародної співпраці в усіх сферах. Ще 1 листопада 1991 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію прав національностей України, яка урочисто гарантувала всім народам, національним групам і громадянам, котрі проживають

на її території, рівні політичні, економічні, соціальні й культурні права та свободу релігійних переконань.

5 грудня 1991 р. Верховна Рада України виступила зі Зверненням до парламентів і народів світу, в якому зазначалося, що Українська держава буде неухильно дотримуватися норм міжнародного права, керуючись Загальною декларацією прав людини 1948 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., ратифікованими Україною, й іншими відповідними міжнародними документами. Було висловлено намір приєднатись до Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р., Паризької хартії для нової Європи 1990 р. тощо.

Принципово важливим кроком на шляху становлення України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин стало запровадження атрибутів державності, зокрема визнання громадянства України, національної символіки, а також власної грошової одиниці.

Зазначений період характеризується активним процесом кристалізації головних зовнішньополітичних інтересів і пріоритетів нової української держави. Вони формувалися на засадах основоположних документів – Декларації про державний суверенітет України 1990 р. і Акта проголошення незалежності України 1991 р. Однак повноцінну теоретичну основу зовнішньої політики України ще належало створити.

Потрібно зауважити, що стрімке визнання України на міжнародному рівні дало поштовх до ґрунтовного розроблення її зовнішньополітичної концепції. Визначені у свій час Декларацією про державний суверенітет України 1990 р. принципові засади української зовнішньої політики необхідно було конкретизувати з урахуванням реальних проблем, котрі постали після проголошення незалежності України. Активна, цілеспрямована, чітко окреслена і виважена зовнішня політика забезпечила сприятливі умови

для економічного та культурного піднесення держави й одночасно забезпечила її участь у розв'язанні низки глобальних і регіональних проблем, які потребували об'єднання зусиль усього міжнародного співтовариства.

6.3. Україна в міжнародних організаціях

Зі здобуттям незалежності України у концепції зовнішньополітичної діяльності пріоритетним було визначено інтеграцію з універсальними та регіональними міжнародними організаціями. Членство у міжнародних організаціях було визначено як важлива гарантія національної безпеки держави, що вплинуло на утвердження України на міжнародній арені.

Відповідний напрям зовнішньої політики України відкриває для держави нове поле дипломатичних можливостей. Різні міжнародні організації, членом яких є нині Україна, розглядаються Урядом як своєрідні інструменти реалізації власних стратегічних зовнішньополітичних завдань, що спрямовані на:

- захист територіальної цілісності та державного суверенітету в різних його вимірах – політичному, економічному, інформаційному;
- повноцінної інтеграції держави до сучасної світової системи з метою забезпечення глобального миру, безпеки та сталого розвитку;
- обстоювання власних національних інтересів і розв'язання широкого кола питань, що з ними пов'язані.

Україна стала активно розвивати співробітництво з міжнародними організаціями з метою підвищення довіри та передбачуваності відносин, взаєморозуміння і партнерства, вдосконалення наявних механізмів глобальної безпеки. Україна як повноправний суб'єкт міжнародного права почала творити самостійну міжнародну політику на основі загальних принципів міжнародного права, що

продиктовані її державними інтересами і чинником геополітичного положення в Європі.

У цьому контексті Україна демонструє готовність та інтерес до взаємодії з рідного роду функціонуючими тепер міжнародними організаціями (глобального або регіонального, універсального або спеціалізованого, конференційного або інтеграційного типів) задля досягнення окреслених вище зовнішньополітичних завдань.

Першим офіційним документом, який визначав відносини України з міжнародними організаціями, стала Декларація про державний суверенітет 1990 р. Остання проголошувала загальні принципи зовнішньої політики України, одним із яких було проголошення участі Української РСР в діяльності міжнародних організацій, у тій мірі, у якій це необхідно для забезпечення національних інтересів республіки у сфера політики, економіки, екології, інформації, науки, техніки, культури та спорту.

Однак, незважаючи на наведене формулювання, можна зауважити, що першу половину 1990-х рр. було позначено відсутністю в Україні самостійного, а головне особистого досвіду та традицій зовнішньополітичної діяльності, які б ґрунтувалися саме на чітко визначених і загально визнаних національних інтересах. Зазначений брак зовнішньополітичного досвіду був відчутним, не зважаючи навіть на вже існуючий дипломатичний досвід, який вдалося накопичити за період участі Української РСР у роботі ООН і її спеціалізованих установ. У цьому сенсі, після 1991 р., незважаючи на умовне окреслення кардинально нових у «стратегічному» вимірі власних зовнішньополітичних цілей і завдань, перші кроки України на міжнародній арені тактовно характеризувалися «старим» стилем і підходами, які загалом можуть бути охарактеризованими як пострадянські.

Водночас важливою рисою в розвитку відносин України з міжнародними організаціями першої половини 1990-х рр. було те, що навіть після остаточного розпуску Союзу РСР й укладання Угоди про створення Співдружності Незалеж-

них Держав 1991 р., держава не була автоматично визнана як правонаступниця Союзу РСР із відповідними міжнародними зобов'язаннями. Відповідно її членство в міжнародних організаціях (за винятком ООН, засновницею і членом якої Україна була з 1945 р.) вимагало нової процедури вступу.

Здобуття Україною незалежності та державного суверенітету само собою не супроводжувалося виразним розривом із соціалістичним ладом і радянським мисленням. Це відображалося в тім, що впродовж перших років незалежності як у внутрішній, так і зовнішній політиці України притаманною була спадковість, перенесення старих стандартів і норм у зовнішньополітичну культуру та практику новоствореної держави. На момент проголошення незалежності Україна мала своє представництво лише в **Організації Об'єднаних Націй (ООН)**. По суті, на той час, це була єдина міжнародна трибуна, з якої Україна могла виступати перед світовим співтовариством. Відтак ця організація відіграла вагомий роль для прориву інформаційної блокади й виходу молодого Українського держави на міжнародну арену, роз'яснення гострих економічних і соціальних питань і особливо, що важливо, як організацію, що покликана гарантувати мир та безпеку своїм членам.

Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки, зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини тощо.

Загалом Україна бере участь у роботі понад 60 організаційних структур ООН.

Високий авторитет України в складі ООН засвідчується обранням міністра закордонних справ України Геннадія Удовенка Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, що є головним дорадчим, директивним та представницьким органом ООН (52 сесія – з 16 вересня 1997 р. по 9 вересня

1998 р; 10-а спеціальна сесія – 13 листопада 1997 р., 17 березня 1998 р.; 20-а спеціальна сесія – з 8 червня 1998 р. по 10 червня 1998 р.).

Вихід України на міжнародну арену як суверенної держави на початку 1990-х рр. збігся зі стрімким зростанням попиту на миротворчі послуги ООН. У цих умовах Україна змогла з перших кроків зайняти місце впливового гравця в новій для неї сфері.

Першою операцією з підтримання миру, у якій взяли участь збройні сили України, стали Сили ООН з охорони в колишній Югославії (СООНО). Упродовж 1992-1995 рр. у складі СООНО нараховували до 1200 українських військовослужбовців.

Аналізуючи внесок України в миротворчу діяльність ООН упродовж 1990-х рр., можна зазначити, що вона швидко ввійшла до десятки основних постачальників миротворчих контингентів і починаючи з 1992 р., брала участь практично в усіх миротворчих місіях ООН в Гватемалі, Ліберії, Судані, Конго, Лівані, Сьєрра-Леоне, Кот-д'Івуар та ін.

До кінця 2001 р. в операціях ООН з підтримання миру несли службу 1536 громадян України (1281 військовослужбовець і 255 співробітників цивільної поліції). На початку нового тисячоліття Україна займала восьме місце у списку основних постачальників миротворчих контингентів.

Реалізуючи тактику активного залучення до миротворчої діяльності ООН, Україна в березні 2001 р. увійшла до складу групи «Друзів Генерального секретаря ООН», що сприяє врегулюванню грузино-абхазького конфлікту.

Делегація України бере активну участь у субстантивних сесіях Спеціального комітету ООН з операцій з підтримання миру, який, відповідно до свого мандату, розглядає всі аспекти здійснення операцій з підтримання миру під егідою ООН. В 2008 р. на сесії вказаного Спеціального комітету ООН Україна ініціювала проект Декларації з нагоди 60-річчя миротворчої діяльності ООН. Відповідна ініціатива нашої держави була реалізована на пленарному засіданні

63-ї сесії Генеральної сесії ООН, присвяченому 60-річчю миротворчої діяльності ООН (7 листопада 2008 р.), під час якого було ухвалено резолюцію з Декларацією із цієї нагоди.

Особливо активна участь України відзначається в діяльності органів системи ООН у сфері прав людини, де наша держава брала участь в ухваленні всіх основних міжнародно-правових документів ООН з прав людини. Найважливіші з них такі: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Факультативні протоколи до них, Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації 1965 р. та ін. Як учасниця Україна подає періодичні доповіді про їхнє виконання на розгляд відповідних конвенційних органів. Рекомендації, які виносяться за результатами розгляду доповідей України, опрацьовуються відповідними національними установами з метою визначення заходів, спрямованих на їх виконання.

Обрання України в 2006 р. і переобрання в 2008 р. до складу Ради ООН з прав людини стало черговим свідченням міжнародного авторитету нашої держави, визнанням її практичного внеску та значного потенціалу у сфері забезпечення дотримання та поваги прав і свобод людини. Дотримуючись своїх зобов'язань щодо захисту прав і свобод людини, Україна досягла суттєвого прогресу у приведенні національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і стандартів, посилення засобів правового захисту на національному рівні, реформування судової системи, зміцнення ролі правозахисних організацій і підвищення рівня правової культури.

Україна бере участь у роботі *Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК)*, спрямованій на зміцнення регіонального співробітництва у сфері енергетики, транспорту, екології, економічної інтеграції. ЄЕК ООН є для нашої країни одним із важливих джерел технічної допомоги у вищевказаних галузях.

Важливого значення набуває співпраця України з окремими *спеціалізованими установами, органами, програмами та фондами ООН*. Свою взаємодію з ООН і її спеціалізованими установами Україна використовує для сприяння власним ринковим перетворенням в економіці, активного залучення міжнародних програм і фондів для розв'язання завдань соціально-економічної трансформації та формування громадянського суспільства (протидія злочинності, подолання бідності, охорона навколишнього середовища, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо).

Важлива роль у здійсненні цієї взаємодії належить Представництву ООН в Україні, яке забезпечує реалізацію проектів Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН), активно співпрацюючи з окремими міністерствами та іншими відомствами. Крім того, Представництво ООН в Україні координує діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародної організації праці (МОП), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Об'єднаної програми ООН з питань ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС), Управління ООН з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань світи, науки і культури (ЮНЕСКО) та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

У рамках зовнішньополітичної діяльності Україна здійснює співробітництво з ООН у галузі роззброєння та обмежень озброєнь, що зосереджується на зміцненні міжнародних інструментів і режимів щодо контролю над озброєннями, нерозповсюдження зброї масового знищення, дотриманні санкційних режимів Ради Безпеки ООН.

Виходячи з нагальної необхідності розробки світовою спільнотою ефективних заходів боротьби з тероризмом, Україна приєдналася до глобальної антитерористичної коаліції, підтвердила свою готовність докласти максимальних зусиль до спільної боротьби з міжнародним тероризмом, насамперед, у рамках ООН.

Задля перегляду старих та налагодження нових ефективних економічних і політичних зв'язків, збереження напрацювання минулих років, в 1991 р. було створено **Співдружність Незалежних Держав (СНД)**. Україна співпрацювала в цій міжнародній організації з огляду на власні економічні потреби, докладаючи зусиль для розвитку тісних і взаємовигідних торговельно-економічних відносин між державами-учасницями.

Однак, у зв'язку зі значним погіршенням відносин між Україною і Росією, за роки так званої «гібридної війни», 19 травня 2018 р. Президент України видав Указ про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 р. «Про припинення дії для України окремих міжнародних договорів, укладених у рамках Співдружності Незалежних Держав». Цим Указом передбачався вихід України зі складу координаційних органів СНД і відкликання всіх представників України в цій організації.

30 січня 1992 р. Україна стала членом **Наради з безпеки та співпраці в Європі** (з 1995 р. Організація з безпеки та співпраці в Європі, ОБСЄ). Діяльність України в ОБСЄ забезпечує рівноправну участь нашої держави в обговоренні і вирішенні актуальних проблем міжнародної безпеки і співпраці в європейському регіоні. Серед головних напрямків співпраці України з ОБСЄ – зміцнення превентивної ролі ОБСЄ та активізація її участі у врегулюванні «заморожених» конфліктів. Українська сторона послідовно залучається до вирішення актуальних питань реформування та подальшої інституціональної розбудови ОБСЄ.

Спрямованість України на зміцнення миру й добросусідства в Європі засвідчив Президент України Леонід Кравчук, який 26 лютого 1992 р. підписав Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. Документ закріплював домовленості 33 європейських країн, а також США і Канади з широкого кола як загальних, так і конкретних питань міжнародного співробітництва

(безпека в Європі; співробітництво в галузі економіки, науки, техніки, навколишнього середовища та ін.; безпека і співробітництво в Середземномор'ї).

Важливою частиною Заключного Акту є Декларація принципів, якими держави-учасники повинні керуватися у взаємних відносинах. Учасники Наради з безпеки та співробітництва в Європі погодилися будувати свої взаємовідносини на основі таких принципів, як суверенної рівності держав, незастосування сили або загрози силою, непорушності кордонів і територіальної цілісності держав, мирного вирішення міжнародних спорів, поваги прав людини і основних свобод, рівноправ'я та самовизначення народів і добросовісного виконання взятих на себе зобов'язань.

Підписання Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. надало можливість Україні у вересні 1992 р. вступити до **Міжнародного валютного фонду (МВФ)** і в серпні 1992 р. – **Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)**.

Україна активно співпрацює з МВФ, використовуючи його фінансові і технічні ресурси з метою досягнення макроекономічної стабілізації та створення необхідних передумов для проведення економічних реформ. З цією метою Фонд надає допомогу Україні при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті.

Співпраця з МБРР здійснюється відповідно до Стратегії партнерства з Україною, яка має на меті забезпечення в Україні сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки, реформування державних фінансів та державного управління, поліпшення державних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти. Вагоме значення для державного сектора української економіки мають капіталовкладення Європейського банку реконструкції та розвитку, спрямовані на реалізацію проєктів в енергетиці, транспорті та зв'язку, сфері муніципальної інфраструктури.

Важливим для економічної інтеграції України у світове співтовариство стало включення її в 2008 р. до **Світової організації торгівлі (СОТ)**. Співробітництво з цією міжнародною торговою організацією допомагає Україні вирішувати економічні проблеми, пов'язані зі структурною перебудовою економіки, веденням переговорів щодо угод про вільну торгівлю з Європейським Союзом та Європейською асоціацією вільної торгівлі, а також посилює позицію нашої країни в імплементації чинних двосторонніх міжнародних угод про вільну торгівлю.

Намір України розбудовувати відносини з **Європейським Союзом (ЄС)** на принципах інтеграції був вперше проголошений у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» (документ втратив чинності на підставі Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.). У Постанові закріплювалося, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна підпише Угоду про партнерство і співробітництво, реалізація якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації».

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані ще в грудні 1991 р., коли міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головної в ЄС держави, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України.

У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, затвердженій Указом Президента України 11 червня 1998 р. та Програмі інтеграції України до ЄС, затвердженій Указом Президента України 14 вересня 2000 р. (документи втратили чинності на

підставі Указу Президента «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Президента України» від 7 липня 2015 р.).

Протягом багатьох років правовою основою відносин між Україною та ЄС була Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, що була укладена 14 червня 1994 р. (документ втратив чинності на підставі Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р.). Угода 1994 р. започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Крім того, було укладено низку галузевих угод та документів міжнародно-правового характеру, згідно з якими здійснюється співробітництво між Україною та ЄС. Україна співпрацює з ЄС в рамках проекту «Східне партнерство», одним із завдань якого є підготовка до вступу України до Європейського Союзу.

1 липня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», який закріпив прагнення нашої держави до розбудови відносин з Європейським Союзом: «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» (ст. 11).

У листопаді 2013 р. на Саміті східного партнерства у м. Вільнюс (Литва) очікувалось підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Однак, 9 листопада 2013 р. в Росії відбулася таємна зустріч Президента України Януковича і Президента Російської Федерації Путіна, зміст якої залишається невідомим. Після цього українська влада різко змінила риторичку і 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготовки до підписання угоди з Євросоюзом. Внаслідок цього, по всій Україні розпочались масові акції протесту. Вже після

закінчення Євромайдану, 21 березня 2014 р. була підписана політична частина Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Економічну частину угоди було підписано 27 червня 2014 р. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначає правову основу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили між Україною та ЄС, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС.

Незворотність курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграції підтверджують зміни, що були внесені до Конституції України. Так, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 р. передбачено абзац п'ятий преамбули Конституції України доповнити словами «та підтверджуючи європейську ідентичність українського народу і незворотність європейського і євроатлантичного курсу України».

Законом визначається, що до повноважень Верховної Ради України належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО (п. 5 ст. 85 Конституції України).

Крім того, Законом передбачається, що Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО (ст. 102 Конституції України), а Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію цього стратегічного курсу (п. 1 (1) ст. 116 Конституції України).

Великого значення українське керівництво надавало й продовжує надавати розвитку відносин із **Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)**. 10 березня 1992 р. Україна приєдналася до Північноатлантичної ради із співпраці НАТО (нині Рада євроатлантичного партнерства НАТО, РЄАП), що є загальною політичною структурою НАТО, у межах якої розвивається співпраця між Альянсом та державами-партнерами на євроатлантичному просторі.

В 1994 р. Україна уклала з НАТО договір «Партнерство заради миру», що є спеціальною програмою військової співпраці з Альянсом. У межах цієї програми військово-службовці збройних сил України мають змогу отримувати доступ до якісних стандартів і рівня військово-технічної підготовки, координації дій, узгодженості під час командно-штабних навчань.

В 1997 р. в м. Мадрид (Іспанія) було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО. Відтоді офіційний Київ отримав можливість впливати на схвалення Альянсом рішень, що стосувалися інтересів України. Разом із тим сторони брали на себе зобов'язання зміцнювати співпрацю в питаннях безпеки, нерозповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї, підтримання миру й запобігання конфліктам, контролю над озброєнням і роззброєнням, боротьбою з контрабандою наркотиків і тероризмом тощо.

З 1999 р. в Києві відкрито Офіс зв'язку НАТО для надання консультаційної допомоги в реформуванні збройних сил України.

Виходячи з політичних реалій сьогодення, Україна розглядає НАТО як основу майбутньої загальноєвропейської системи безпеки й підтримує процес її розширення. Укра-

їна одночасно розглядає НАТО як військово-політичну організацію, що об'єднує демократичні держави Європи та Північної Америки з високим рівнем соціально-економічного розвитку і не несе в собі загрози національній безпеці нашої держави.

Не меншої ваги, з огляду на проблемність на даному етапі лібералізації ринків України та ЄС є поглиблення інтеграції в межах такої регіональної організації як **Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**. Дана організація є субрегіональним об'єднанням 12 країн Чорноморського регіону (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина, а також Україна).

Взаємодія України в рамках ОЧЕС пов'язана із транзитним характером її економіки, просуванням інтересів української сторони в сфері транспорту і комунікацій, фінансовому та науковому співробітництві, в енергетиці та охороні довкілля, туристичній сфері. З лютого 2007 по квітень 2008 рр. Україна успішно головувала в цій Організації.

В 1996 р. Україна приєдналася до такої авторитетної міжнародної організації як **Рада Європи (РЄ)**. Це означало, що європейське товариство визнало демократичний характер перетворень в Україні, їх спрямованість на здійснення економічного та соціального прогресу. Членство України у Раді Європи є важливим чинником інтеграції країни у єдиний європейський правовий простір шляхом приведення національного законодавства у відповідність до вимог організації.

Нині Україна через Раду Європи здійснює співробітництво у розв'язанні широкого кола питань, що мають не лише європейське, а й світове значення: вироблення загальноєвропейської системи безпеки, вироблення спільної політики європейського співтовариства у галузі захисту прав людини, реформування судової системи, боротьба з корупцією, залучення українського суспільства до загальноєвропейської правової та культурної спільноти тощо.

В 1996 р. на конференції міністрів закордонних справ в м. Відень (Австрія) Україну було прийнято до організації **Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ)**, що є регіональним угрупованням країн Центральної та Східної Європи. Діяльність ЦЕІ спрямована на налагодження багатостороннього співробітництва у політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах та сприяння на цій основі зміцненню стабільності і безпеки в регіоні. У ній Україна об'єдналася зі своїми європейськими сусідами – Словаччиною, Білоруссю, Польщею, Румунією – заради транспортного, енергетичного, екологічного, інформаційного, сільськогосподарського, культурного та багатьох інших напрямів співробітництва.

Налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин із державами пострадянського простору сприяють розширенню співробітництва між ними. Спільність економічних і політичних інтересів привели до створення в 1997 р. регіонального економічного об'єднання – **Організацію за демократію та економічний розвиток (ГУАМ)**.

В основі утворення цієї форми співпраці лежить єдність позицій держав із подібними політичними й економічними зовнішніми орієнтирами.

До складу Організації входять Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова. Протягом 1999-2005 рр. до Організації входив Узбекистан. Тому, аббревіатура у цей період часу була ГУУАМ. На своєму ювілейному 10-му саміті в Києві у квітні 2006 р. це об'єднання перетворилося на нову міжнародну організацію (зі своїм статутом, штаб-квартирою та Секретаріатом у Києві) під назвою Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

ГУАМ сьогодні є динамічною та ефективною організацією, яка має значний потенціал співробітництва у транспортній, енергетичній, гуманітарній і безпековій сферах. Членство України в ГУАМ сприяє зміцненню міжнародного авторитету України та посиленню її ролі як регіонального лідера.

Українська сторона активно залучається до роботи *Дунайської комісії* (набула членство в 1949 р.), *Міжнародної ради архівів* (набула членство в 1956 р.), *Європейської та Середземноморської організації захисту рослин* (набула членство в 1994 р.), *Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики* (набула членство в 1994 р.), *Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин* (приєдналася в 1995 р.), *Міжнародної організації комісій з цінних паперів* (набула членство в 1996 р.), *Організації із заборони хімічної зброї* (набула членство в 1998 р.), *Європейської конференції цивільної авіації* (набула членство в 1999 р.) та ін.

Успішно розвивається співробітництво української сторони з *Міжнародною організацією з міграції* (набула членство в 2002 р.), провідна роль в якому належить Міністерству внутрішніх справ. Також МВС України активно працює з *Міжнародною організацією кримінальної поліції* – Інтерполом (Україна набула членство в 1992 р.).

Державне космічне агентство України залучається до обговорення актуальних проблем застосування космічної техніки і технологій в рамках *Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях*, працює у складі *Комітету супутникового спостереження Землі*. Активно підтримує та розвиває багатосторонні міжнародні зв'язки Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (в першу чергу, з *Міжнародною організацією зі стандартизації*). Зазначена діяльність має важливе значення в контексті виконання зобов'язань України в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) та позитивно впливає на конкурентоспроможність українських товарів.

У підсумку до викладеного в даному розділу, потрібно зауважити на тім, що всебічна інтеграція України у світові структури і міжнародні організації набула стратегічної

мети у зовнішній політиці України. З моменту проголошення незалежності Україна пройшла нелегкий шлях до визнання як повноправного суб'єкта міжнародного права і набуття членства в багатьох універсальних і регіональних міжнародних організаціях. Україна й понині намагається розширювати свої міжнародні контакти, що позитивно впливає на її імідж як надійного партнера на світовій арені.

Контрольні питання

- 1. Дайте визначення міжнародної правосуб'єктності держави.*
- 2. Охарактеризуйте зміст міжнародної правосуб'єктності України.*
- 3. Дайте визначення державного суверенітету як основної ознаки української держави.*
- 4. З'ясуйте роль інституту міжнародно-правового визнання для новоствореної української держави.*
- 5. Розкрийте зміст теорій і форм міжнародно-правового визнання держав з урахуванням українського досвіду державоутворення.*
- 6. Дайте характеристику нормативно-правових актів, що визначають засади участі України в роботі міжнародних організацій.*
- 7. Проаналізуйте основні здобутки участі України в міжнародних організаціях.*
- 8. Охарактеризуйте основні підходи України щодо участі в роботі регіональних міжнародних організаціях.*
- 9. З'ясуйте місце і роль Європейського Союзу у визначенні напрямку зовнішньополітичної діяльності України.*
- 10. Назвіть основні підходи України щодо розвитку співробітництва з НАТО.*

Рекомендована література

Нормативна база

Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Про державний суверенітет України: декларація України від 16.07.1990 № 5-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

Декларація прав національностей України: декларація Верховної Ради України від 01.11.1991 № 1771-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.

Про правонаступництво України: закон України від 12.09.1991 № 1543-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

Про міжнародні договори України від 29.06.2004 № 1906-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. *Голос України*. 2019. № 34.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 року «Про припинення дії для України окремих міжнародних договорів, укладених у рамках Співдружності Незалежних Держав»: Указ Президента України від 19.05.2018 № 139/2018. *Офіційний вісник Президента України*. 2018. № 13. С. 4.

Про створення Співдружності Незалежних Держав: міжнародна угода Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990 – 1991. № 1. С. 290.

Про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини і основних свобод: декларація глав держав-учасниць СНД від 24.09.1993 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_036.

Про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору: хартія від 09.07.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.

Про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП): міжнародна угода від 19.09.2003 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_990.

Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародна угода від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

Загальна декларацією прав людини: декларація ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації: конвенція ООН від 21.12.1965 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: пакт ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі: акт ООН від 01.08.1975 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

Паризька хартія для нової Європи: хартія ОБСЄ від 21.11.1990 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058.

Основна

1. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса Фенікс, 2018. 744 с.

2. Копійка В.В., Скороход Ю.С., Матвієнко В.М. Міжнародні організації: підручник / за ред. В.В. Копійки. – 2-е вид., перероб. і доп. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2015. 783 с.

3. Перепьолкін С.М., Сироїд Т.Л., Філяніна Л.А. Міжнародне право: словник-довідник / за заг. ред. Т.Л. Сироїд. Х.: Юрайт, 2014. 408 с.

4. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: підручник. – К.: Знання, 2012. 631 с.

5. Репецький В.М. Міжнародне публічне право: підручник. 2-е вид., стер. К.: Знання, 2012. 437 с.

6. Батрименко В.І. Міжнародне право: навчальний посібник. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 323 с.

7. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навчальний посібник. 2-е вид., змін. та допов. К.: КНТ, 2010. 344 с.

8. Макар Ю.І., Б.П. Гдичинський, В.Ю. Макар, С.Д. Попик. Україна в міжнародних організаціях: навчальний посібник / за ред. Ю.І. Макара. Чернівці: Прут, 2009. 880 с.

9. Сокурєнко О. Становлення України як суверенного суб'єкта міжнародних відносин (1990-1991 рр.). *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 8. С. 155-160.

10. Віднянський С.В. Зовнішня політика України в умовах глобалізації: анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003). Київ: Генеза, 2004. 616 с.

11. Хорошковський В.І. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями: еволюція, теорія, практика: монографія. К.: Інтеллект, 2002. 424 с.

Допоміжна

1. Задорожній О.В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації, 1991-2014: монографія. Київ: К.І.С., 2014. 959 с.

2. Денисов В.Н. Вхідження незалежної держави Україна в систему сучасного міжнародного правопорядку. *Право України*. 2012. № 3/4. С. 51-66.

3. Крикун Т.Є. Україна – Європейський Союз: зібрання міжнародних договорів та інших документів (1991–2009) / Координац. бюро європ. та євроатлант. інтеграції Секретаріату Каб. Міністрів України. Київ: Юстініан, 2010. 608 с.

4. Голуб Н.В. Україна та міжнародні організації: інформаційно-довідкове видання. Київ: Кондор, 2010. 182 с.

5. Зленко А.М. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України / за ред. В.А.Манжоли. К: ВПЦ «Київський університет», 2008. 379 с.

6. Віднянський С.В. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. К.: Генеза, 2006. 240 с.

7. Децинський Л.Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. 3-тє вид. Л.: Бескид Біт, 2004. Ч. 2. 320 с.

8. Децинський Л.Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. 3-тє вид. Л.: Бескид Біт, 2002. Ч. 1. 224 с.

9. Руденко Г.М. Україна дипломатична. Київ : Ген. дирекція по обслуговуванню інозем. представництв, 1999. 302 с.

Навчальне видання

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ
(1991-2019 роки)**

Навчальний посібник

*За заг. ред. доктора юрид. наук, професора,
академіка Національної академії правових наук
Бандурки О.М.*

Комп'ютерна верстка: *Є. Онишко*

Підписано до друку 23.10.2019. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Century Schoolbook. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 21,5. Наклад 300 прим. Зам. № 19-102.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.